

Dr Michał Moch

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Wydział Humanistyczny

Instytut Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej

Zakład Języka i Kultury Arabskiej

AUTOREFERAT DO POSTĘPOWANIA HABILITACYJNEGO

1. Imię i nazwisko

Michał Aleksander Moch

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

2005: magister kulturoznawstwa specjalność: arabistyka i islamistyka, Instytut Orientalistyczny, Wydział Neofilologii UW, praca magisterska pt. *Kształtowanie się i rozwój palestyńskiego nacjonalizmu i tożsamości narodowej*

Promotor pracy: prof. dr hab. Danuta Madeyska

2005–2010: studia doktoranckie w Szkole Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk

2011: doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa (arabistyka i islamistyka), Uniwersytet Warszawski, Wydział Orientalistyczny, rozprawa doktorska pt. *Problematyka tożsamości Koptów i Maronitów we współczesnym piśmiennictwie arabskim*

Promotor: prof. dr hab. Katarzyna Pachniak (UW), publiczna obrona odbyła się 30 III 2011 r.; zatwierdzenie 19 IV 2011 r., dyplom z dnia 15 II 2012 r.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych

16 II 2007–16 VII 2007, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, godziny zleczone
1 X 2008–30 IX 2011, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, asystent w Pracowni Języka i Kultury Arabskiej

od X 2011. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, adiunkt w Pracowni (od X 2013: Zakładzie) Języka i Kultury Arabskiej

1 X 2011–30 IX 2013 kierownik Pracowni Języka i Kultury Arabskiej UKW

4. Wykazanie osiągnięcia wynikającego z art.16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego

Naṣr Abū Zayd: Refleksja krytyczna nad myślą muzułmańską

b) Publikacje wchodzące w skład osiągnięcia naukowego (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa)

Monografia: Michał Moch, *Naṣr Abū Zayd: A Critical Rereading of Islamic Thought*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2017, ss. 128, recenzenci wydawniczy: prof. dr hab. Marek Dziekan, prof. dr hab. Katarzyna Pachniak.

Monografia-edycja krytyczna tekstów źródłowych: Sebastian Bednarowicz, Michał Moch, Joanna Musiatewicz (edycja krytyczna, tłumaczenie, wstęp), *Naṣr Abū Zayd: refleksja krytyczna nad myślą muzułmańską. Źródła*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2017, ss. 236, recenzenci wydawniczy: prof. dr hab. Marek Dziekan, prof. dr hab. Katarzyna Pachniak.

Publikacje naukowe w monografiach zbiorowych:

- 1) Michał Moch, *Naṣr Abū Zayd – hermeneuta Koranu, odnowiciel myśli muzułmańskiej* [w:] Sebastian Bednarowicz, Michał Moch, Joanna Musiatewicz (red.), *Świat arabski w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2016, , s. 28-43.
- 2) Michał Moch, *Hermeneutyka koraniczna Naṣra Abū Zayda – nowe podejście do lektury świętej księgi islamu* [w:] Monika Krajewska, Joanna Kulwicka-Kamińska, Arleta Szulc (red.), *Święte księgi judaizmu, chrześcijaństwa i islamu w słowiańskim kręgu kulturowym. Prace dedykowane Profesorowi Czesławowi Łapiczowi, t. 2*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, s. 143–156.

c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Egipcjanin Naṣr Ḥāmid Abū Zayd (1943-2010) należy do grona najważniejszych współczesnych myślicieli muzułmańskich, wchodzących zarazem w wielopłaszczyznowy dialog z kulturą zachodnią. Był on, w najszerszym rozumieniu tego słowa, myślicielem

otwartym i liberalnym, a zarazem silnie przywiązany do symbolicznego uniwersum kultury arabsko-muzułmańskiej. Zainteresowania Abū Zayda były bardzo szerokie, jednak, jeśli można mówić o jednym dominującym wątku jego prac, była to niewątpliwie nowoczesna reinterpretacja Koranu, dokonywana zarówno z odwołaniem do klasycznej myśli arabskiej (np. filozofia Ibn ‘Arabīego), jak też do współczesnego literaturoznawstwa arabskiego (Tāhā Ḥusayn, Amīn al-Ḥūlī), jak również europejskich ujęć semiotycznych i hermeneutycznych (np. Jurij Łotman, Hans-Georg Gadamer). Myśliciel egipski zasługuje na szczególną uwagę także z powodu tego, że w polskiej literaturze przedmiotu znacznie bardziej znane i lepiej opisane są, znajdujące się na antypodach ideologicznych, nurty fundamentalistyczne w islamie. Tymczasem, twórczość Abū Zayda, ze swym dialogicznym podejściem i postawą przerzucania mostów między islamem a kulturą zachodnią, wydaje się być szczególnie aktualna w warunkach radykalnej polityzacji religii i dominacji retoryki konfliktu cywilizacji.

Poglądy Abū Zayda są zwykle centrowe i dalekie od fanatyzmu, mimo wyraźnej skłonności do angażowania się w polemiki z przeciwnikami intelektualnymi. Taka postawa umożliwiła mu uniknięcie radykalizmu takich nurtów, jak antyzachodnia lewica muzulmańska (Ḥasan Ḥanafī) czy też czysty dekonstrukcjonizm (‘Alī Ḥarb). Ogólnie mówiąc, stanowisko światopoglądowe Abū Zayda opierało się na połączeniu śmiałej, aczkolwiek niezbyt nowatorskiej, refleksji nad dziedzictwem muzulmańskim (*turāṭ*) z próbą dostosowania zachodniej terminologii filozoficznej (na przykład tworzonej w ramach różnych nurtów hermeneutycznych i semiotycznych) do dyskursu/dyskursów arabskich.

Poza kilkoma tekstami Izabeli Szybilskiej i jej tłumaczeniem fragmentu *Krytyki dyskursu religijnego* (2004), Abū Zayd był do tej pory niemal nieobecny w polskiej literaturze naukowej.

Moje zainteresowania opisywaną problematyką mają natomiast systematyczny, wieloletni charakter, a ich początkiem było współorganizowanie wizyty Abū Zayda w Polsce w listopadzie 2007 roku (wraz z mgrem Damianem Jasińskim i stowarzyszeniem „Collegium Invisibile”). Fragment wywiadu, przeprowadzonego wówczas przeze mnie z uczonym, znalazł się w mojej monografii *Swoi i obcy. Tożsamość Koptów i Maronitów w arabskich tekstach kultury* (2013). Podczas wizyty powstał też, odgrywający ważną rolę popularyzatorską, wywiad Ludwika Włodek-Biernat z myślicielem egipskim, opublikowany w „Gazecie Wyborczej” (15 XII 2007). Abū Zayd wygłosił również dwa znakomicie przyjęte wykłady na Uniwersytecie Warszawskim, z udziałem stypendystów

Collegium Invisible. Była to jedyna wizyta myśliciela w Polsce, stosunkowo niedługo przed jego przedwczesną śmiercią w 2010 roku.

W następnych latach rozwijałem zainteresowania twórczością Abū Zayda i zbierałem jego publikacje w językach arabskim, angielskim i innych. Z tych konsekwentnych działań wyniknęła realizacja projektu zbiorowego *Nasr Abu Zajd – odnowiciel myśli muzułmańskiej*, którym kierowałem od września 2014 do stycznia 2018 roku (nr projektu: 2013/11/D/HS1/04322), w ramach programu „Sonata” Narodowego Centrum Nauki. Najważniejszym efektem projektu jest moja praca *Nasr Abū Zayd: A Critical Rereading of Islamic Thought*, którą można uznać za pierwszą europejską monografię życia i twórczości Abū Zayda. Wybór języka angielskiego był w tym przypadku oczywisty, ponieważ bardzo ważnym aspektem jest uzyskanie jak najszerszej recepcji międzynarodowej owej książki, zarówno w Europie, Ameryce Północnej, jak i świecie arabskim.

Monografia, złożona ze wstępu, siedmiu rozdziałów, wniosków i bibliografii, jest syntetycznym omówieniem wszystkich najważniejszych aspektów twórczości Egipcjanina, z szerokim uwzględnieniem jego, nierzadko dramatycznej, biografii. Ważną rolę odgrywa rozdział drugi *Situating Nasr Abū Zayd: Predecessors, Influences, Intellectual Relations*, zestawiający myśliciela egipskiego z innymi współczesnymi intelektualistami arabskimi, jak np. Muḥammad Arkūn, Ḥasan Ḥanafī, Šādiq Ğalāl al-‘Aẓm czy Muḥammad ‘Ābid al-Ĝābirī. Z kolei, w rozdziale trzecim szczegółowo przedstawiony został kontekst tzw. „sprawy Abū Zayda” (arabskie: *qaḍiyyat Abū Zayd*), czyli sekwencji wydarzeń z lat 1992–1995, które doprowadziły do emigracji myśliciela z Egiptu i zakończenia jego wieloletniej pracy na Uniwersytecie Kairskim. „Sprawa Abū Zayda” jest bardzo istotnym przykładem skomplikowanych zależności między badaniami naukowymi, systemem prawnym w Egipcie i postawami zwolenników radykalnych ugrupowań muzułmańskich, czego egzemplifikacją jest choćby sądowe unieważnienie małżeństwa Abū Zayda (na podstawie jego rzekomej apostazji) i towarzysząca procedurom prawnym kampania fundamentalistów, zniesławiająca i zastraszająca uczonego.

W sensie naukowego dziedzictwa Abū Zayda, najważniejsze treści zostały zawarte w rozdziałach 4 i 5. Za *opus magnum* Abū Zayda można uznać pracę *Mafhūm an-naṣṣ. Dirāsa fī ‘ulūm al-Qur’ān* (Pojęcie tekstu. Studium na temat nauk koranicznych), wydaną po raz pierwszy w 1990 roku. Kluczową rolę odgrywa tu humanistyczne, hermeneutyczne podejście do Koranu, który w momencie objawienia muzułmańskiego

(*waḥy*) staje się tekstem (czy raczej absolutnie podstawowym Tekstem) uwikłanym w kulturę i historię, i podlegającym interpretacji. W tym sensie Koran jest wytworem kultury (*muntağ taqāfī*), a zarazem cywilizacja arabsko-muzułmańska może zostać adekwatnie nazwana „cywilizacją Tekstu” (*ḥaḍārat an-naṣṣ*). Jeśli tekst/Tekst u Abū Zayda jest zatem wytworem historycznym i kulturowym, powinien on być przedmiotem analizy językowej, czy też nawet bardziej – literaturoznawczej, ukazującej funkcjonowanie owego tekstu w strukturze kulturowej, która go ukształtowała. W tym kontekście, Abū Zayd wprowadza hermeneutyczną relację: tekst (*naṣṣ*)–interpretujący/interpretator (*mu’awwil*). Interpretacja (*ta’wīl*) zakłada więc „ruch umysłu interpretatora w kierunku tekstu” (*ḥarakat dīhn al-mu’awwil fī muwāğahat an-naṣṣ*), co przypomina znaną z europejskiej literatury filozoficznej koncepcję koła hermeneutycznego.

Objawienie Koranu to zesłanie (*tanzīl*) Tekstu przez pierwszego nadawcę (*mursil*) – Boga, pierwszemu odbiorcy (*al-mustaqbil al-awwal*) czyli Muḥammadowi za pośrednictwem archanioła Gabriela/Ġibrīla. Abū Zayd opisuje to Wydarzenie w kategorii relacji/aktu komunikacji (*‘alāqat ittīṣāl/‘amaliyyat ittīṣāl*), nawiązując do semiotycznych ujęć Łotmana i Jakobsona. Akt komunikacji jest możliwy dzięki kodowi/systemowi językowemu (*šifra/nizām luğawī*), którym jest „jasny język arabski”, i następuje w określonym kontekście społecznym i kulturowym (*siyāq wāqi’ī wa-taqāfī*).

Tematem podrozdziału 4.4. jest z kolei rozumienie pojęcia historyczności (*ta’rīḥiyya*), prezentowane przez Abū Zayda w jego tekstach z lat 90., a szczególnie w obszernym rozdziale zawartym w książce *An-Naṣṣ, as-sulṭa wa-al-ḥaqīqa. Al-Fikr ad-dīnī bayna irādat al-ma’rifa wa-irādat al-haymana* (Tekst, władza i prawda. Myśl religijna między dążeniem do wiedzy i dążeniem do dominacji; Dār al-Bayḍā’–Bayrūt 1995). Abū Zayd zamieścił wcześniejszą wersję tego tekstu w pracy *At-Takfīr fī zaman at-takfīr: didda al-ğahl wa-az-zayf wa-al-ḥurāfa* (Myślenie w czasach oskarżenia o odstępstwo od wiary: przeciw ignorancji, kłamstwu i przesądom, Al-Qāhira 1995). Obie wspomniane pozycje zostały wydane w najbardziej gorącym momencie tzw. „sprawy Abū Zayda”.

Autor pracy *Mafhūm an-naṣṣ* traktuje historyczność jako kategorię bardzo ważną, lecz zarazem, niejednoznaczną. W opinii samego Abū Zayda, świadome używanie owego pojęcia odróżnia go od badaczy popierających islam polityczny, którzy nie są w stanie zastosować kontekstualizacji historycznej w badaniach nad Koranem i sunną. Abū Zayd dostrzega korzenie tego konfliktu światopoglądowego w klasycznym okresie islamu, gdy

doktryna mu‘tazylicka, charakteryzująca się przekonaniem o stworzonym, historycznym charakterze Koranu, zderzyła się z mocną odpowiedzią zwolenników poglądu o wieczności i niezmienności świętej księgi islamu.

Za ważny element przeprowadzonej przez mnie analizy można też uznać rozdział 5, traktujący m.in. o badaniach myśliciela egipskiego nad dyskursem dotyczącym kobiet w islamie. Rozdział został wzbogacony licznymi cytatami z pracy *Dawā'ir al-ḥawf: qirā'a fī ḥiṭāb al-mar'a* (Kręgi strachu: studium dyskursu kobiety), wydanej po raz pierwszy w 1995 roku. Przetłumaczone przez mnie fragmenty nie były do tej pory użyte w żadnej pracy naukowej wydanej w językach europejskich.

Z kolei, rozdziały 6 i 7 oparte są w dużej mierze na materiale zebranym podczas wspomnianej wizyty Abū Zayda w 2007 roku (mój wywiad z myślicielem) oraz badań terenowych w Holandii (2015). W rozdziale 7 *Naṣr Abū Zayd in the Eyes of Those Who Were Close to Him. Biographical Interviews* wykorzystane zostały fragmenty wywiadów, które kierowany przeze mnie zespół badawczy przeprowadził z następującymi, bardzo bliskimi Abū Zaydowi, osobami: prof. Ebtehal Younes (Ibtihāl Yūnis), wdowa po myślicielu egipskim i przewodnicząca Fundacji im. Naṣra Abū Zayda ds. Badań Islamologicznych, prof. Pieter van Koningsveld, prof. dr Umar Ryad (‘Umar Riyād) oraz dr As‘ad Ğābir. Jest to cenny, niepublikowany wcześniej materiał.

Pracę uzupełniają wnioski i szeroka bibliografia. Jak napisał recenzent wydawniczy monografii, prof. dr hab. Marek Dziekan:

Recenzowana książka to bardzo cenna pozycja na rynku nauk o świecie arabskim i muzułmańskim. Choć, jak wspomniałem, o Abū Zaydzie wszyscy arabiści zapewne słyszeli, to jednak do tej pory nie powstała zwarta monografia jego postaci i myśli. Stąd uważam książkę dr. Michała Mocha za dzieło pionierskie nie tylko w nauce polskiej, ale także, można powiedzieć, światowej. Takie sformułowania słyszy się często, ale zazwyczaj dotyczą one kwestii o charakterze niszowym. Z pewnością natomiast za niszowe nie można uznać rozważań myśliciela tego kalibru, co Naṣr Abū Zayd, tym więc istotniejsze to stwierdzenie.

Drugim z najistotniejszych efektów moich badań nad życiem i twórczością Naṣra Abū Zayda jest monografia-edycja krytyczna tekstów źródłowych *Naṣr Abū Zayd: refleksja krytyczna nad myślą muzułmańską. Źródła*, przygotowana wraz z Sebastianem Bednarowiczem i Joanną Musiatewicz, a więc także arabistami z Zakładu Języka i Kultury Arabskiej UKW, i wykonawcami wyżej wspomnianego projektu NCN. Praca ta jest opatrzona moim „Wstępem”, w którym prezentuję zwięzły rys biografii Abū Zayda

wraz z opisem najważniejszych wątków jego twórczości naukowej i przykładami zaczerpniętymi z jego prac.

Edycja krytyczna stanowi możliwie reprezentatywną próbę stylu Abū Zayda, a także idei i różnorodnej tematyki poruszanej w jego bogatej twórczości naukowej. Prezentowane teksty arabskojęzyczne zaczerpnięte zostały z takich dzieł, jak *Mafhūm an-naṣṣ*, *An-Naṣṣ*, *as-sulṭa*, *al-ḥaqīqa*, *Dawā'ir al-ḥawf*, czy też *Al-Ḥiṭāb wa-at-ta'wīl*. Zwraca uwagę ich intertekstualność i erudycyjność, które prowadzą do recepcji krytycznej i twórczego odczytania źródeł arabskich, szczególnie z okresu klasycznego: poezji, literatury adabowej, traktatów z zakresu historii, filozofii, teologii, prawa i jurysprudenencji muzułmańskiej; a także bardziej współczesnych dzieł uczonych z kręgu An-Nahḍy i środowiska badaczy egipskich skupionych wokół Uniwersytetu Kairskiego. Z kolei, tłumaczone przez nas teksty, wydane przez Abū Zayda oryginalnie w językach włoskim, angielskim i niemieckim, pokazują inną stronę myśliciela egipskiego – zwięzłe, logiczne wywody, dopasowane do zachodniego dyskursu naukowego, zawsze jednak oparte na solidnej arabskiej podstawie terminologicznej. Przykładem może być przetłumaczony przez mnie wykład *The Qur'ān: God and Man in Communication* (Koran: Bóg i człowiek w komunikacji), wygłoszony przez Abū Zayda 27 listopada 2000 r. z okazji objęcia Katedry im Rudolfa Cleveringi na Uniwersytecie w Lejdzie, opatrzony moimi krytycznymi przypisami i dodatkowymi informacjami.

Edycja krytyczna tekstów przynosi zatem wielopłaszczyznowy obraz Abū Zayda jako myśliciela dialogicznego i centrowego, który sprzeciwia się skostnieniu i naśladownictwu w myśli muzułmańskiej, ale nie popiera też sekularyzacji w świecie arabskim rozumianej jako całkowite zepchnięcie religii na margines życia społecznego.

Oprócz dwóch monografii, opublikowałem w 2016 roku dwa artykuły-rozdziały monografii zbiorowych, powiązane z opisywaną tematyką: *Hermeneutyka koraniczna Naṣr Abū Zayda – nowe podejście do lektury świętej księgi islamu* oraz *Naṣr Abū Zayd – hermeneuta Koranu, odnowiciel myśli muzułmańskiej*. Ten drugi tekst znalazł się we współredagowanej przeze mnie (wraz z Sebastianem Bednarowiczem i Joanną Musiatewicz) monografii zbiorowej *Świat arabski w perspektywie interdyscyplinarnej*.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych (artystycznych)

Moje pozostałe osiągnięcia naukowo-badawcze mają charakter silnie interdyscyplinarny i można je powiązać szczególnie z następującymi dziedzinami i problemami: badania nad tożsamościami zbiorowymi i indywidualnymi, kultura

popularna w świecie arabskim (szczególnie muzyka popularna), historia idei i światopoglądów na Bliskim Wschodzie, oraz badania nad współczesną literaturą arabską. We wszystkich tych dziedzinach, mimo ich zróżnicowania, punktem wyjścia są dla mnie podejścia literaturoznawcze i kulturoznawcze, zakładające analizę różnego typu tekstów kultury i wymagające kompetencji filologicznych.

5.1. Badania tożsamości zbiorowych i indywidualnych na Bliskim Wschodzie

W pracy doktorskiej pt. *Problematyka tożsamości Koptów i Maronitów we współczesnym piśmiennictwie arabskim*, obronionej w 2011 roku, podjąłem próbę syntetycznego ujęcia rozległej problematyki tożsamości zbiorowej i indywidualnej członków dwóch arabskojęzycznych wspólnot chrześcijańskich na arabskim Bliskim Wschodzie. Istotą przyjętej metody było zbadanie problemu na wskroś współczesnego i pozostającego w obrębie nowocześnie rozumianych nauk społecznych przy użyciu instrumentarium badawczego charakterystycznego dla współczesnej arabistyki i badań literaturoznawczych oraz historycznych. Mój projekt badawczy zakładał łączenie różnych kompetencji badawczych, a jego osnowę stanowiło *krzyżowanie* źródeł i metod. Praca opierała się na analizie piśmiennictwa, które było tu rozumiane jako korpus tekstów kultury, interpretowanych w możliwie szeroki sposób. W tym ujęciu zasób źródeł pisanych stanowiły wybrane utwory, również literackie i paraliterackie (powieści, poezja, dzienniki, teksty naukowe i teoretyczne, broszury polityczne, zbiory utworów tradycyjnych i ludowych), które poddawane były analizom interdyscyplinarnym z wykorzystaniem metod stosowanych w nauce o literaturze, historii współczesnej, antropologii, socjologii. Odwołanie do tych tekstów umożliwiło autorowi spojrzenie na problematykę tożsamości z różnych perspektyw, tym bardziej, że kwestie tożsamościowe są w nich przekazywane przeważnie w ukryty, zakamuflowany sposób.

W 2013 po poprawkach i rozszerzeniu tekstu, wydałem go w formie książki pod tytułem *Swoi i obcy. Tożsamość Koptów i Maronitów w arabskich tekstach kultury* (Warszawa: Wydawnictwo „Agade”). Ważną rolę w książce odgrywały szersze zagadnienia metodologiczne powiązane z problematyką narodu, nacjonalizmu i tożsamości w świecie arabskim. W poszczególnych rozdziałach przedstawione zostały: etnogeneza wspólnot, mity założycielskie i narracje historyczne powiązane z Koptami i Maronitami. W sensie historycznym materiał użyty w pracy pochodzi jednak przede wszystkim z drugiej połowy XX w. i początku XXI wieku, a więc okresu najnowszego w

dziejach Egiptu, Libanu i Bliskiego Wschodu, gdy wykrystalizowały się w tej części świata wzorowane na rozwiązaniach zachodnich nowoczesne państwa narodowe. Taka periodyzacja oznacza, że kwestie z wcześniejszych dziejów wspomnianych krajów i opisywanych wspólnot będą nieustannie powracać, ponieważ jednym z najistotniejszych tematów pracy jest też współczesne, bardzo silne oddziaływanie historii na dzisiejsze wspólnoty maronickie i koptyjskie. Różne wymiary tej bardzo złożonej tematyki można tu nieco hasłowo określić jako „historię żywą”, „przemiany pamięci zbiorowej” czy „politykę historyczną uprawianą przez instytucje i liderów wspólnot”. Problematyka historyczna jest więc niezwykle ważnym elementem rozprawy, jednak zdecydowanie bardziej chodzi tu o historiografię, mityzację oraz polityczne, religijne i społeczne instrumentalizacje historii, wykorzystywane do bieżących celów przez opisywane społeczności, a nie naukowe uprawianie historii jako rządzącej się określonymi zasadami dyscypliny badawczej.

Do najważniejszych przykładów analizowanych w pracy można zaliczyć twórczość wybitnego współczesnego pisarza egipskiego, Idwāra al-Ḥarrāta (1926–2015), pochodzącego z Aleksandrii, czyli miejsca założenia historycznie wyodrębnionego patriarchatu koptyjskiego. W sposób systematyczny omawiam też, słabo rozpowszechnione w polskiej literaturze naukowej, poglądy wybitnego współczesnego historyka libańskiego, Kamala Ṣalībīego (1929–2011). Antropologicznym elementem pracy jest natomiast wykorzystanie pięciu świadectw koptyjskich chrześcijan, uzyskanych metodą otwartego wywiadu biograficznego w toku badań terenowych w Egipcie w 2006 r., przeprowadzonych w Kairze i Aleksandrii.

Analiza różnorodnego materiału źródłowego dowiodła, że Koptowie i Maronici przyjęli różne strategie przetrwania w społeczeństwie przeważająco muzułmańskim. Najważniejszym i nierozstrzygniętym wciąż pytaniem pozostaje z kolei: jak zachować chrześcijańską odrębność w świecie kształtowanym, zdefiniowanym i zdominowanym przez islam?

Do tego pytania badawczego i problematyki odnosiłem się też w szeregu moich artykułów wydawanych na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Poniżej wymieniam najistotniejsze z nich, a wszystkie pozostałe znajdują się w wykazie publikacji (załącznik nr 3).

- 1) *Tożsamość zbiorowa Maronitów libańskich. Między Zachodem i Bliskim Wschodem*, wydany w 2009 roku w „Przeglądzie Orientalistycznym”,

- 2) *Memories and Identities of the Lebanese Maronites. The Interdisciplinary Research On Ethnic Issues in the Arab World*, opublikowany w 2012 r. w czasopiśmie „Acta Asiatica Varsoviensia”,
- 3) *Tożsamość arabska i koptyjska w twórczości Idwara al-Charrata*, wydany w 2014 r. w periodyku „Litteraria Copernicana”,
- 4) *Koptowie i Koptyjski Kościół Ortodoksyjny wobec państwa egipskiego i islamu politycznego na przełomie XX i XXI wieku*; rozdział w monografii zbiorowej *Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie, t. 2: Azja i Afryka*, wydanej w 2016 roku.

Podjąłem też bardziej systematyczną refleksję nad zjawiskiem nacjonalizmu arabskiego, zarówno w aspekcie metodologicznym, jak i praktycznym. Owocem tych badań jest tekst *Arabska Wiosna Ludów a nacjonalizm i tożsamość zbiorowa. Wymiar panarabski i lokalny*, zamieszczony w monografii zbiorowej *Arabska Wiosna. Kulturowy obraz przemian w świecie arabskim po 2010 roku*, pod redakcją Katarzyny Górak-Sosnowskiej. Duże znaczenie ma też dla mnie tekst o charakterze bardziej eseistycznym: *O problemach krajów arabskich z wielokulturowością i potrzebie rewizji panarabizmu* (2012/13), opublikowany w periodyku „Recykling idei”.

Często poruszaniem przez mnie tematem badawczym jest też dialog chrześcijańsko-muzułmański, który rozumiem bardziej jako spotkanie intelektualne i duchowe, podchodząc dość krytycznie do jego strony instytucjonalnej. Przykładem mogą być takie teksty, jak *Sercem szukamy jedności. Mattá al-Miskīn – wybitny myśliciel, teolog i orędownik dialogu* (2012) oraz *Dialog międzyreligijny w Egipcie i Libanie. Problemy, osiągnięcia, wyzwania* (2013).

5.2. Badania kulturoznawcze nad arabską muzyką popularną

W ostatnich latach problematyka ta jest bardzo ważnym elementem moich badań. Jeśli mówić o zmianie kulturowej we współczesnym świecie arabskim, muzyka jest być może jej najlepszym i najwierniejszym zwierciadłem. Przez powstawanie nowych stylów, asymilowanie wpływów zachodnich, afirmację różnorodności etnicznej, językowej i obyczajowej, muzyczne teksty kultury znacznie wyprzedzały zmiany następujące w dyskursie politycznym. Przez swoją abstrakcyjność i uniwersalność, muzyka może być wehikułem dla różnych treści, wspierać reżimy lub przyczyniać się do ich obalania.

Można jednak przyjąć, że początek XXI w. to w muzyce arabskiej czas buntu i dominacji motywów rewolucji, zmiany politycznej, ekonomicznej i kulturowej oraz różnego typu emancypacji. Wątki te opisałem szczegółowo w tekście *Muzyka Arabskich Wiosen – pieśni rewolucji i pochwała zmiany społeczno-kulturowej*. Odwołałem się w nim do przykładów zaczerpniętych z twórczości wielu współczesnych wykonawców arabskich, jak np. egipski pieśniarz Ramy Essam (Rāmī ‘Issām), raperka z Maroka, Soultana, czy tunezyjski bard Bendir Man. Szczególne zainteresowanie wzbudził we mnie hip-hop arabski, jako połączenie globalnej estetyki muzycznej z zanurzonymi w arabskiej lokalności (i dialektalnej specyfice) tekstami. Polityczne i społecznie zaangażowane ostrze tekstów hip-hopowych opisałem w tekście *Contemporary Arab Music, Politics And Cultural Change. The Case Of Arabic Hip Hop* (Toruń 2015), a także w artykule *Hip-hop arabski a autentyczność i tożsamość. Perspektywa komparatystyczna* (Łódź 2015). Podjąłem też próbę stworzenia ujęcia porównawczego między hip-hopem francuskim a odmianą tego gatunku, tworzoną przez imigrantów (lub potomków imigrantów) pochodzenia arabskiego w krajach zachodnich. Owocem badań nad hip-hopem opisującym doświadczenia imigranckie był artykuł *Language, Migration and Globalization: French Hip-Hop Versus Arabic Diaspora Hip-Hop*, opublikowany w międzynarodowej monografii zbiorowej *Moving Texts, Migrating People and Minority Languages* pod redakcją Michała Borodo, Juliane House i Wojciecha Wachowskiego (Singapore 2016). W artykule *Dwie perspektywy. Jak polscy raperzy widzą rzeczywistość?* (napisanym wspólnie z Włodzimierzem Mochem) przybliżyłem z kolei wielogłosową, intertekstualną twórczość polskiego rapera Łony, wykraczając zatem poza perspektywę *stricte* arabistyczną.

Jeszcze inny nurt moich badań kulturoznawczych reprezentują teksty: *Cairo and Kuwait City – Old and New Cities in the Arab World. Similarities and Differences in The Context of Tourism and Public Transport* (2012) i *Piłka nożna w świecie arabskim. Pasja, tożsamość, manipulacja* (2013).

5.3. Badania nad współczesną literaturą arabską

Tematyka literaturoznawcza jest wciąż obecna w moich badaniach i artykułach. Współczesna literatura libańska, m.in. powieści Rašīda aḍ-Ḍa‘īfa, były inspiracją do napisania tekstu *Wojna domowa jako doświadczenie formujące pamięć i tożsamość chrześcijan libańskich* (Gdańsk 2011). Szerszym problemem opisywanym w nim jest powstawanie narracji martyrologicznych dotyczących wojny i sposób, w jaki zmieniał się

stosunek chrześcijan do koncepcji Libanu jako państwa wielowyznaniowego. Bardzo interesujące mnie podejście komparatystyczne w badaniach nad literaturą zostaje wprowadzone w tekście o jednej z najgłośniejszych współczesnych powieści egipskich: Chicago *'Ali al-Aswaniego, czyli zamysł komparatystyczny we współczesnej literaturze arabskiej* (Bydgoszcz 2013). Do tego nurtu moich badań można też zaliczyć wspomniany już tekst *Tożsamość arabska i koptyjska w twórczości Idwara al-Charrata* (2011), a także *Lajla Ahmad – krytyczka kultury arabskiej w świetle autobiografii* (2015), poświęcony quasi-autobiografii wybitnej przedstawicielki feminizmu egipskiego. W nurcie komparatystyki literackiej, aczkolwiek oddalonej od badań arabistycznych, można usytuować tekst *Stambuł Orhana Pamuka i Kapsztad Johna M. Coetzee'ego – próba ujęcia porównawczego* (2011), napisany wraz z Emilią Mirkowską-Moch.

5.4. Dyskurs polityczny, historia idei

Zainteresowanie dyskursem politycznym, nawiązujące zarówno do podejść kulturoznawczych, jak i socjolingwistycznych, to jedna z moich pierwszych pasji naukowych. Moje najwcześniejsze badania w tej dziedzinie opublikowałem w artykule *Perswazja – wartości – wybór. O języku kampanii samorządowej 1998 roku* (2001), na łamach „Poradnika Językowego”. Później zająłem się fundamentalistyczną myślą muzułmańską i jej odniesieniami do europejskiego antysemityzmu, a artykuł *Nasza walka z Żydami* Sayyida Qutba – *arabski fundamentalistyczny pamflet na Żydów i judaizm a europejski dyskurs antysemitki* ukazał się w „Kulturze i Społeczeństwie” w 2008 roku. Tematyka ta rezonuje też z tekstem *Fundamentalizm w islamie a palestyńska tożsamość narodowa – przypadek Muzułmańskiego Ruchu Oporu „ Hamas”* (2007).

Zainteresowanie historią idei dało asumpt do stworzenia dwóch tekstów niearabistycznych, które jednakże spotkały się z pozytywną recepcją szerokiego środowiska naukowego. Były to artykuły: „*Światło wieku przetamie zawziętość i przesady*”. *Publicystyka Ludwika Lublinera i Joachima Lelewela w kontekście „wojny żydowskiej” 1859 roku* („Pamiętnik Literacki” 2008) oraz *Michał Rõmer – „Polak litewski”, „krajowiec”, spadkobierca tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego*, opublikowany w monografii zbiorowej: *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy* (Bydgoszcz 2011). Pierwszy z tych tekstów uzyskał wyróżnienie w konkursie Szkoły Nauk Społecznych PAN na najlepsze prace seminaryjne w roku akademickim 2005/2006, drugi zaś dowodzi,

że idee M. Rómera i innych „krajowców wileńskich” mogą być wciąż aktualną inspiracją w warunkach społeczeństw wieloetnicznych i wielokulturowych.

5.5. Projekty naukowe

Kierowałem wspomnianym już projektem zbiorowym *Nasr Abu Zajd - odnowiciel myśli muzułmańskiej*, w ramach programu „Sonata” Narodowego Centrum Nauki (nr projektu: 2013/11/D/HS1/04322, czas realizacji: wrzesień 2014–styczeń 2018 roku).

Byłem też wykonawcą w projekcie zbiorowym pt. *Kulturowy kontekst przemian społeczno-politycznych w świecie arabskim po 2010 roku*, pod kierunkiem dr Katarzyny Górak-Sosnowskiej (nr projektu: UMO-2011/03/D/HS2/00876, program „Sonata”, Narodowe Centrum Nauki, lata 2012-2015).

5.6. Współpraca ze środowiskiem naukowym w Polsce

W latach 2012–2014, na zaproszenie dr hab. Grzegorza Krzywca, pełniłem funkcję eksperta od spraw arabskich i bliskowschodnich w ramach „Interdyscyplinarnego seminarium dotyczącego badań nad antysemityzmem” przy Żydowskim Instytucie Historycznym. W ramach tego wydarzenia odbyło się kilkanaście seminariów w Warszawie, a w maju 2012 roku wygłosiłem wykład gościnny pt. *Arabowie, Żydzi, Izrael. Kilka uwag o antysemityzmie, dyskursie politycznym i polityce historycznej w świecie arabskim*.

W ramach współpracy z Instytutem Spraw Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, wygłosiłem wykład gościnny pod tytułem *Wspólnoty chrześcijańskie w krajach arabskich, emigracja i kryzys polityczny. Przypadki Egiptu i Libanu* (16 stycznia 2014 r.).

Przy okazji różnego typu projektów naukowych współpracowałem z naukowcami z Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i innych ośrodków badawczych.

Od 2016 r., jestem członkiem Zarządu Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza (Oddział Bydgoski), a także należę do Komisji Komparatystycznej przy Towarzystwie Literackim im. Adama Mickiewicza.

5.7. Współpraca międzynarodowa

W latach 2006-2008 byłem aktywnym uczestnikiem trzyletniego programu badawczego *Regional Seminar for Excellence in Teaching: Rethinking Social Time and Space. National, Regional and (G)local Paradigms in Teaching Eastern and Central Europe*, organizowanego przez Instytut Historii Uniwersytetu im. Iwana Franko we Lwowie i Central European University w Budapeszcie. W ramach programu odbyły się cztery konferencje międzynarodowe, połączone z sympozjami i warsztatami międzynarodowymi na Ukrainie (2006 i 2007 – Lwów-Sławsk; 2007 – Kijów; 2008 – Lwów-Wyszków). Miałem okazję poznać wówczas takich naukowców, jak profesorowie: Maciej Janowski, Jarosław Hrycak, John-Paul Himka i Aleksiej Miller.

Brałem udział w *Second DIMECCE Workshop: From Immigrants to Citizens? Middle Eastern Christian Identities in Europe* (Uniwersytet Łódzki, 21 X 2014), czyli w sympozjum międzynarodowym w ramach europejskiego projektu badawczego *Defining and Identifying Middle Eastern Christian Communities in Europe*, finansowanego w programie HERA.

Odnosząc się do tematyki głównego osiągnięcia badawczego, w ostatnich latach współpracowałem z Fundacją im. Naṣra Abū Zayda ds. Badań Islamologicznych i jej przewodniczącą, prof. Ebtehal Younes (Ibtihāl Yūnis). Zostałem zaproszony, jako jedyny uczoney z Europy, do wygłoszenia referatu podczas II Konferencja Naukowa Fundacji Naṣra Abu Zajda *Min an-naṣṣ ilà al-ḥiṭāb* (Od tekstu do dyskursu), która odbyła się w Kairze, 14-15 X 2016 r.

Zorganizowałem też seminarium międzynarodowe, bezpośrednio powiązane z tematyką głównego osiągnięcia badawczego. Podczas seminarium *Naṣr Abū Zayd – A Critical Rereading of Islamic Thought*, które odbyło się 13 XII 2017 r. w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, z wykładami gościnnymi wystąpili: prof. dr hab. Marek Dziekan (Uniwersytet Łódzki), prof. dr Umar Ryad (KU Leuven, Belgia) i dr A.Z. Obiedat (Aḥmad ‘Ubaydāt, Wake Forest University, Stany Zjednoczone). W najbliższym czasie planuję rozszerzenie współpracy z dwoma wymienionymi wyżej zagranicznymi naukowcami, np. przygotowanie wspólnego projektu międzynarodowego.

5.8. Nagrody za działalność naukową i dydaktyczną

Za moje najbardziej prestiżowe wyróżnienie naukowe uznaję stypendium „Start” (dla młodych uczonych) Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, przyznane mi na rok 2007, przedłużone również na rok 2008.

W 2017 roku otrzymałem z kolei Medal Komisji Edukacji Narodowej za działalność społeczną w zakresie edukacji. Doceniony został m.in. mój wkład organizacyjny i programowy w tworzenie specjalności lingwistyka stosowana: język angielski z językiem arabskim na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego, a także aktywna działalność popularyzatorska w kręgu akademickim i szkolnym (Bydgoszcz, Toruń, Grudziądz) i współpraca z Krajowym Funduszem na Rzecz Dzieci, którego stypendystą byłem zresztą w latach 1993–2000. Liczne osiągnięcia popularyzatorskie i dydaktyczne zostały wymienione w wykazie (załącznik nr 3).

5.9. Obecne badania

Aktualnie pracuję nad złożeniem do druku monografii pod roboczym tytułem: *Tożsamość palestyńska między wielką polityką a kulturą popularną*. Wcześniej publikowałem już teksty powiązane z tą tematyką:

1. *Druga intifada – bilans krytyczny*, „Rubikon. Kwartalnik Naukowy” 2003
2. *Fundamentalizm religijny a islam i judaizm. Sen o potędze*, „Tygodnik Powszechny” (15 VI 2003, nr 24), s. 6-7.
3. *Święte miasto religii i narodów. Status Jerozolimy w XX w. Zarys konfliktu i perspektywy wyjścia z impasu*, „Rubikon. Kwartalnik Naukowy” 2006, nr 1-4.
4. *Tożsamość narodowa Palestyńczyków*, „Bliski Wschód. Społeczeństwa – Polityka – Tradycje” 2006.
5. *Fundamentalizm w islamie a palestyńska tożsamość narodowa – przypadek Muzułmańskiego Ruchu Oporu „Hamas”*, „Bliski Wschód. Społeczeństwa – Polityka – Tradycje” 2007.

Artykuł wymieniony pod numerem drugim był moim debiutem w „nienaukowej” prasie ogólnopolskiej. Planowana monografia jest w zamierzeniu próbą dojrzałego powrotu do moich wczesnych zainteresowań badawczych w kontekście ważnych dat związanych z konfliktem izraelsko-palestyńskim, np. setnej rocznicy opublikowania

Deklaracji Balfoura, która przypadła w 2017 r., wywołując wielkie kontrowersje i gorące dyskusje. Oprócz badań nad tożsamością palestyńską i tematyki historycznej/historiograficznej, bardzo szeroko potraktowany zostanie wątek szeroko rozumianej kultury popularnej w Izraelu i Autonomii Palestyńskiej i jej powiązań z polityką.

Michał Moch